

Регіональні аспекти діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства

Помітний внесок в розгортання досліджень історії та культури національних меншин в Україні зробила Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС), організована у Києві на зразок Всесоюзної асоціації¹.

Установчі збори Київської філії Асоціації відбулися у Києві 15 липня 1925 року. Газета “Київський пролетарій” відзначала, що створення Київської філії Всесоюзної асоціації супроводжувалося урочистостями, в яких взяли участь провідні вчені, представники партійних та радянських органів, громадських організацій².

До правління Київської філії, яка нараховувала понад 60 дійсних членів і 44 співробітники, увійшли такі знані вчені, як професор І. Моргилевський (голова філії), академік Ф. Міщенко, професор В. Іванушкін — заступник голови, професор І. Носов — вчений секретар, професор В. Краченко та ін.

Незабаром організаційно оформилися філії Всеукраїнської асоціації сходознавства в інших великих науково-культурних центрах України. В Одеській філії, очолюваній професором О. Є. Томпсоном, одним з основних став історико-етнологічний відділ, в роботі якого брали участь: професор В. М. Зуммер, М. М. Семенов, Т. Ю. Теохаріді, С. І. Цветко, О. О. Рябінін та ін.³

Відділ працював над двома пріоритетними циклами — грецької старовини та дослідження Молдавії. Створення та функціонування останнього циклу, Хоча і не зовсім узгоджувалося з програмою діяльності Асоціації, однак, мало неабияке значення, оскільки молдавське населення було чи не однією з найбільш чисельних груп в згаданому регіоні⁴.

Діючи в Україні філії Асоціації сходознавства, об'єднала навколо себе Харківська філія. На основі статуту, погодженого з Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету, Народним комісаріатом освіти та Президією Академії наук в Харкові були проведені установчі збори Асоціації. Обране на них керівне ядро у складі Я. Ряп-по — голова, професор О. Гладстерна — заступника голови, професора Величка — заступника голови, професора Риттера, В. Полякова, П. Тичини, І. Куліша, професора О. Сухова очолило всю роботу у всеукраїнському масштабі⁵.

Вже з перших кроків своєї діяльності, ВУНАС поставила одним із

своїх першочергових завдань дослідження історії національних меншин України.

Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВКу, заслухавши доповідь одного з ініціаторів створення Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства проф. О. Гладстерна, визнала за доцільне організувати при Асоціації Комісію по дослідженню мови, побуту та культури східних народностей, що населяли Україну⁶.

Для громадських дискусій, публікації результатів наукових пошуків, широко використовувався друкований орган Асоціації журнал "Східний світ", який почав виходити з 1927 року. Визначаючи програму журналу, голова Київської філії професор О. Синявський писав: "Хотілося б надати журналові науково-суспільного характеру, а не академічного (з розвідками, які можуть знайти собі місце краще у відповідних відділах Академії наук і дослідницьких кафедр). Бажано було б, щоб журнал з'ясував зв'язки України зі Сходом в минулому і сучасному... Потрібно зосередити увагу на вивчення живих відносин України й українського населення з народами Сходу і на її території, і поблизу неї, в СРСР. Нам треба шукати в Сході не засобів архівного вивчення, а засобів встановлення живих культурно-політичних і економічних зв'язків"⁷.

Тому в журналі "Східний світ" планувалася постійно діюча рубрика "Культура і побут за відомостями, як наслідок вивчення національних меншин східного походження, переважно Правобережжя"⁸. Цьому ж була підпорядкована серія праць, що висвітлювали матеріали з історії та культури татарського, ассирійського населення України, публікувала нотатки, присвячені маріупольським грекам⁹.

Необхідність всебічного вивчення національних меншин враховувалася і в процесі вироблення Асоціацією різноманітних проектів створення науково-дослідних академічних структур. Зокрема, йшлося спочатку про організацію відповідної кафедри, яка б, з розв'язанням цілого ряду інших проблем, стала своєрідним координаційним центром по вивченню східних національних груп, що населяли на той час територію України¹⁰.

Аналогічні питання порушувалися також і в проектах організації Науково-дослідного інституту сходознавства, в якому мали функціонувати три відділи: соціально-економічний (з секціями економічною, політичною та правовою); історичний (з секціями тюркською, арабською, Індії та Ірану, Далекосхідною); та лінгвістично-літературний (з секціями тюркською, іранською, індіаністичною, семітичною, хіндо-японською, монголо-

маньчжурською). Окремо мала діяти Комісія по вивченню мови та культури маріупольських греків".

На жаль, певною мірою реалізувати накреслені проекти правління Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства так і не вдалося. Створений 1 січня 1930 року науково-дослідний інститут сходознавства мав досить обмежені можливості. Хоча він і мав декілька відділів (економіки та політики, права, історичний та ін.), кількість наявних в них наукових сил була явно недостатньою. Значною мірою обмежувалися кошти не лише по фонду заробітної плати, а й на наукові експедиції, видавничу діяльність тощо. Практично не вирішувалося питання про створення філій інституту в інших містах України, стимулювання праці належної мережі місцевих кореспондентів¹².

Однак, незважаючи на вкрай обмежені можливості, Інституту сходознавства, Всеукраїнська асоціація сходознавства, її місцеві філії провели певну роботу з дослідження національних меншин, тісно координуючи її з діяльністю Центральної комісії у справах національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітеті, Раднацменом при Народному комісаріаті освіти, Етнографічній комісії, іншими відповідними академічними структурами.

Так, в червні 1928 року Асоціація порушила перед Президією Академії наук питання про проведення наукової експедиції в населених пунктах Маріупольського району з метою дослідження мови та побуту грецького населення регіону¹³.

Сама ідея експедиції знайшла підтримку вищих органів державної влади та державного управління. Постановою № 3/13 Центральною комісією у справах національних меншин при ВУЦВК від 16 листопада 1927 року було доручено С. Ялі та Федоріву розробити спеціальну програму вивчення маріупольських греків, тісно пов'язати її реалізацію з іншими науково-дослідними установами¹⁴.

Проведення експедиції влітку 1928 року стало можливим внаслідок її фінансування центральними органами. В її роботі взяли участь дійсний член ВУНАСу професор Гавриленко (керівник експедиції), працівники І. Соколова та Д. Спірідонова. Вони зібрали і опрацювали значний матеріал, який згодом узагальнила спеціально утворена комісія. Остання відзначила не лише виняткове наукове значення зібраного матеріалу, а, перш за все, його практичну спрямованість в зв'язку з потребами розгортання культурно-освітньої

роботи серед грецького населення України, підготовки науково-методичної літератури, формування системи народної освіти для згаданої національної групи¹⁵.

В другій половині 1920-х рр. були також проведені наукові експедиції по вивченню історії та етнографічної спадщини ассирійців, корейців, караїмів тощо¹⁶.

Широку увагу громадськості привернула Кримська наукова експедиція під керівництвом професора Носова, яка виявила цінні матеріали з етнографії та культури болгарського та грецького населення, інших національних груп Чорноморського узбережжя¹⁷.

Результати досліджень регулярно обговорювалися на засіданнях Президії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, а також її місцевих філій. Наприклад, лише в 1928 р. було проведено 14 таких відкритих засідань історично-етнологічного відділу Київської філії ВУНАС, в яких взяли участь відомі вчені та громадські діячі¹.

Широкий резонанс мали доповіді сходознавця, лікаря за фахом, Ф. Сенгалевича “Угорці в Києві”, “Курди в Києві”, “Караїми та їх сучасне становище”, “Київські корейці” та інші¹⁹.

Подібна зацікавленість до проблем національних меншин з боку історично-етнологічного відділу Київської філії ВУНАС багато в чому обумовлювалася науковими інтересами його голови, видатного українського вченого, академіка А. Кримського, який не лише брав безпосередню участь в обговоренні поставлених в порядок денний питань, а й активно займався їх попередньою підготовкою²⁰.

У подальшому розгортанні наукових досліджень виняткову роль відігравали засідання Президії Київської філії, яка накреслювала і обґрунтовувала поточні плани. В них зверталася увага на вирішення таких проблем:

- ◆ Дослідження культурного, економічного й взагалі побутового становища національних меншин на території України, в першу чергу, караїмів, вірмен, ассирійців, а далі — болгар, греків з організацією ґрунтового комплексного вивчення шляхом об'єднаних історично-етнологічного і політично-економічного відділів експедиції.
- ◆ Організація постійного і спільного співробітництва з культурними комісіями національних меншин та іншими установами.
- ◆ Систематичне збирання статистично-економічних відомостей про національні меншини на території України східного походження й

організація постійного обміну інформацією.

◆ Проведення спеціальних експедицій для знайомлення з пам'ятками національних меншин — караїмів, вірмен; для знайомлення з пам'ятками єврейської культури. Публікація відповідних видань популярних книжок, карт з географії розселення й про економічне становище національних меншин Сходу на території України²¹.

В самому нерозривному зв'язку з визначеними та обґрунтованими завданнями формувався план науково-дослідної роботи історично-етнологічного відділу Київської філії ВУНАС, який розгортався в таких основних напрямках:

◆ систематичне дослідження мови, побуту і культури східних національних меншин, що живуть на території України;

◆ складання на мові східних національних груп граматики і інших видань українською мовою;

◆ дослідження мови та історії караїмів (староєврейська культура);

◆ розгортання праці тюркологічної секції й вивчення східних елементів

в українському мистецтві та літературі;

◆ вистеження межі розселення тюркських націй в минулому й рештків

в сучасному на території українського народу;

◆ інвентаризація й опис всіх пам'яток східних впливів на території України, складання карта східних археологічних знахідок по Україні й історичної по віках, карти панування на Україні тюркських народів;

◆ організація наукових екскурсій і експедицій для ознайомлення з татарською, грецько-боспорською старовиною в Дніпровсько-Веллузькому районі;

◆ організація наукової експедиції для вивчення рештків грецької колонізації на південному побережжі Чорного моря та проведення етнографічних й антропологічних досліджень²².

Не менше насиченими були наукові плани і інших філій Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Наприклад, одним із пріоритетних напрямків роботи історично-етнологічного відділу Одеської філії стало дослідження тюркських народів. З цією метою в лютому 1929 року була заснована Комісія історії та етнології тюркських народів, яка об'єднувала таких науковців, як академік В.

В. Бартольд, професор Ф. Менцель, професор С. О. Загоровський, Ф. О. Петрунь, професор С. С. Дпожевський, С. І. Цветко, О. Б. Варнеке, В. І. Селінов, Х Ю. Теохаріді, І. Л. Вайнштейн, С. В. Ястремський та інші²³.

Згадана комісія висловила побажання розпочати видання своїх наукових записок, редагування яких доручалося голові історично-етнологічного відділу, професору О. І. Томсонові та професору С. О. Загоровському²⁴.

Відповідні наукові структури, створені в системі ВУНАС, тісно взаємодіяли з філологічною кафедрою при Всеукраїнській академії наук, очолюваною академіком А. Ю. Кримським, який був своєрідним координатором між вище означеними інституціями.

З планів кафедри на 1929-1930 рік довідуємося, що її ірано-індійський відділ мав зосередитися на студіюванні циганського населення України і підготувати фундаментальну працю загальним обсягом до 20 друкованих аркушів. Тюркологічний відділ кафедри повинен був досліджувати тюркське населення південної України, видавши відповідний збірник статей²⁵.

Вважаючи на необхідність активізації тюркологічних досліджень, у Всеукраїнській академії наук на рубежі 1920-1930-х рр. виникла і знайшла свою підтримку думка про виділення тюркологічної кафедри у самостійний підрозділ. Аргументуючи доцільність такого кроку, виконуючий обов'язки секретаря першого відділу академік О. Новицький доводив: "...Тюркологічна кафедра визнана нечувано швидким темпом розвитку тюркської культури, вивчення котрої виявляється актуальним, як, через те, що в склад Радянського Союзу входять аж 13 самостійних чи автономних республік, так і те, що в складі України є теж тюрконосні національні меншини (особливо на Маріупольщині), що вимагають від Української академії наук негетанних студій"²⁶.

Характеризуючи основні напрямки діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, не можна обійти своєю увагою ряд інших важливих починань, які мали виняткове значення для подальшого розгортання досліджень національних меншин в Україні. Зокрема, чимало зусиль доклала Асоціація для створення бібліотеки з історії та культури східних національних груп. Лише її Київська філія в 1927/28 роках збрала для новоствореної книгозбірні 430 книжок, 52 карти, 96 діапозитивів²⁷.

Одночасно, заручившись підтримкою Укр.науки, Асоціація домагалася створення аналогічних збірок (фондів) у Всенародній бібліотеці

України, Харківській центральній бібліотеці, Одеській центральній науковій бібліотеці та Одеській державній публічній бібліотеці. В обіжнику, підписаного завідуючим Укрнаукою К. Конином, керівництву вищезначених бібліотек пропонувалося; звернути увагу “на утворення та поповнення східних відділів наукових бібліотек, складання відповідних довідкових картотек та взагалі обслуговування потреб науково-дослідної праці в галузі сходознавства, порозумівшись про неї й притягнути до допомоги місцеві філії Асоціації сходознавства”²⁸

За згодою Укрнауки, з літа 1928 року, здійснювалися і підготовчі роботи по організації при Всеукраїнській асоціації сходознавства музею сучасної культури східних народів, в якому б експонувалися етнографічні матеріали, пам’ятки духовної та матеріальної культури. При музеї передбачалося відкрити різні відділи та секції, присвячені окремим національним меншинам східного походження. Акцентуючи увагу на необхідності створення такого закладу, професор О. Гладстерн підкреслював, що він мав би не лише наукове, а й виняткове культурне значення.

Водночас, звертаючись до державних органів, вчений відзначав: “.. невеличка сума, асигнована Правлінням ВУНАС, дала змогу придбати декілька десятків експонатів. Деякі експонати надійшли з Середньої Азії, в обмін виробів української промисловості... вони становлять тільки дрібну частину того, що потрібно для музею, бракує устаткування. Асоціація сподівається, що державна дотація дасть змогу розгорнути дану установу...”²⁹

Практичне спрямування діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства забезпечували їй підтримку місцевих радянських органів, освіт тощо. Характерно, що вже через кілька місяців після утворення Асоціації, голова Київського окрвиконкому П. П. Любченко клопотався перед Народним комісаріатом освіти про надання дієвої допомоги Асоціації. Так у своєму листі від 29 березня 1926 року до Наросвіти України він писав: “...Асоціація значно розгорнула свою роботу, скеровує її на охоплення широких трудових мас... і є справді цінною й погрібною організацією з перспективами розвитку... Президія, підтримуючи клопотання Асоціації, просить виділити для неї щомісячну субсидію. Запропонувати окрнаросвіті

погодити це питання з комгоспом...”³⁰

Не послабляла своєї уваги до практичних питань Асоціація і надалі. В цьому переконуємося, ознайомившись із звітом Правління Асоціації за 1926/29 рр. В ньому зазначалося, що “...справою культурно-освітньої роботи серед східних національних меншин керує Центральна комісія у справах національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітеті. Асоціація сходознавства підтримує контакт з ЦК нацменом та охоче виконує завдання, що Центральна комісія доручає Асоціації. Асоціація через своїх членів підтримує зв'язок з багатьма колоніями східних народів на Україні. Вона бере деяку участь у культурно-освітній роботі серед східних національних меншин, зокрема там, де організація їх полегшує цю роботу, як, наприклад, у Києві, що має Будинок народів Сходу”. [БНС]³¹.

Будинок народів Сходу утворився в квітні 1925 року завдяки спільним зусиллям Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК, Раднацмену при Наросвіті та Київського окрвиконному для роботи серед розрізнених колоній національних меншин східного походження — грецької, корейської, китайської, тюрко-персо-татарської та інших. Всього тимчасове бюро Будинку народів Сходу об'єднувало 12 національних груп³². Їх представники входили до Правління БНС, яке остаточно сформувалося в такому складі:

1. Біт-Шумун — голова, 2. Казарян, 3. Согомоян — секретар, 4. Бухман, 5. Ханаміров, 6. Окроперідзе, 7. Лазарєв, 8. Гурджі, 9. Біт-Каяо, 10. Чергіль, 11. Дан-Су-Ян та ін. (всього 29 чоловік)³³.

Незважаючи на те, що Будинок народів Сходу ставив, перш за все, розв'язання економічних питань (працевлаштування національних меншин, їх матеріальне забезпечення), не обминав він і питань культурно-освітньої роботи. Для цього утворювалися різноманітні гуртки, секції тощо³⁴.

Свого нового змісту набула діяльність Київського Будинку народів Сходу з утворенням Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Важливо, що науковий актив останньої використовував гурткову, як і інші форми, не лише для проведення культурно-освітньої роботи, а й для здійснення цілеспрямованих наукових розвідок. Прикладом цього можуть служити дослідження членів ВУНАС Ф. Сенгалевича, Ф. Бах-тинського та ін.³⁵

Питання взаємодії і співробітництва з Будинком народів Сходу не випадало з поля зору Президії Київського філії Асоціації. Лише в березні-травні 1930 року було присвячено два засідання роботі БНС. На першому з них 27 березня 1930 року обговорювалися шляхи поліпшення культурно-освітньої та наукової роботи, створювалася в зв'язку з цим спеціальна Комісія у складі: П. Лозієва, В. Юденича, Н. Ле-бедева, Б. Зданевича³⁶.

На другому засіданні 3-4 травня 1930 року керівництву Київського Будинку народів Сходу пропонувалося подати поточні та перспективні плани своєї роботи³⁷.

Позитивно оцінюючи свою діяльність в рамках Київського БНС, Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства пропонувала утворити такі Будинки в Харкові та Одесі. Однак, незважаючи на принципову згоду місцевих владних структур, останні зорганізовані так і не були³⁸.

Таким чином, створена в середині 1920-х рр. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства з розгалуженою структурою, численними місцевими науковими осередками стала в досліджуваний період однією з найважливіших ланок системи Всеукраїнської академії наук, що займалася комплексним дослідженням історії, етнографії та культури національних меншин східного походження.